
ARHEO

Arheološka obvestila. Glasilo Slovenskega arheološkega društva, številka 23, leto 2005. Izdajatelj: Slovensko arheološko društvo. Odgovorna oseba izdajatelja: *Irena Lazar*, predsednica SAD. Uredništvo: *Andrej Gaspari, Tatjana Greif, Boris Kavur, Dimitrij Mlekuž, Tomaž Nabergoj, Katarina Predovnik*. Izdajateljski svet: *Andrej Gaspari, Boris Kavur, Philip Mason, Predrag Novaković, Andrej Pleterski, Katarina Predovnik, Irena Šinkovec*. Naslov uredništva: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Aškerčeva 2, p. p. 580, SI-1001 Ljubljana (01 241 15 58). Grafična zasnova: *Ranko Novak*. Naslovnica: *Matic Brenk*. Jezikovni pregled: *Eva Blumauer*. Prelom: *Matic Brenk*. Tisk: *Tiskarna Pleško, d.o.o.* Naklada: 400 izvodov. Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Imetniki moralnih avtorskih pravic so posamezni avtorji.

Tisk so finančno podprli Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Inštitut za dediščino Sredozemlja, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Univerza na Primorskem.

Časovno razmerje med grobiščema Lauterhofen in Altenerding

©Andrej Pleterski in Mateja Belak

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo

Izvleček Prispevek obravnava bajuvarsko grobišče Lauterhofen iz pozne merovinške dobe in sinhronizira njegovo kronologijo z grobiščem Altenerding. Sinhronizacijo omogoča analiza razvoja okrasnih jagod in saksov.

Ključne besede zgodnji srednji vek, Bajuvarija, kronologija, klasifikacija, jagode, saksi

V vzhodnih Alpah je prihod Slovanov povzročil pomembno strukturno spremembo. Že odgovor na preprosto vprašanje, kdaj se je to zgodilo, ni preprost. Večina arheoloških najdišč iz časa po omenjeni spremembi so grobišča. Časovna opredelitev je v opaznem neskladju z razlagami pisnih virov (prim. Szameit 2000, 520 sl.). Po teh bi se slovanska naselitev morala začeti prej, kot pa to kažejo grobišča. Možni razlogi za neskladje so najmanj štirje. Prvi je, da napačno razumemo pisne vire in je datacija grobišč pravilna. Drugi je, da napačno datiramo grobišča in je razlaga pisnih virov pravilna. Tretji je, da se motimo pri obojem. Četrta je, da najstarejših grobov na novo naseljenih Slovanov še ne poznamo.

Namen prispevka je začeti sestavljati tipokronološko preglednico zgodnjerednjeveškega vzhodnoalpskega gradiiva in s tem pripomoči k razjasnitvi začetkov grobišč slovanske dobe na območju vzhodnih Alp. Naša teza je, da so ti začetki dovolj zgodnji, da so vsaj delno sočasni z najdišči pozne merovinške dobe sosednje Bajuvarije, ki so, kar zadeva čas, mnogo bolje raziskana kot pa vzhodnoalpsko gradiivo. Zato bomo to skušali časovno opredeliti ob pomočji gradiiva iz Bajuvarije. Pri tem bomo opravili naslednji postopek: sestavili bomo primerjalno verigo najdišč, ki bo segala od Bajuvarije do vzhodnih Alp. Izhodišče nam je najdišče Altenerding v osrčju Bajuvarije. To je največje bajuvarsko grobišče, ki ima 2030 stratigrafskih odnosov med 1135 grobovi, to pa omogoča dobro časovno opredelitev posameznih vrst predmetov (Losert, Pleterski 2003). Ker so na tem najdišču prenehali pokopavati že pred koncem 7. stoletja, smo za mlajši čas vključili grobišče Lauterhofen na severni meji Bajuvarije, na katerem so pokopavali do srede 8. stoletja, zanimivo pa je tudi zato, ker leži tik ob ozemlju, ki je bilo tedaj poseljeno s Slovani. V tokratnem prispevku bomo podrobneje obravnavali Lauterhofen v povezavi z Altenerdingom, za katerega je bila osnovna

Auszug Die Autoren behandeln das spätmerowingerzeitliche Gräberfeld Lauterhofen und synchronisieren es mit der Nekropole Altenerding. Die Synchronisation wird durch die Analyse der Perlen- und Saxenentwicklung ermöglicht.

Schlüsselworte Frühmittelalter, Bajuvaria, Chronologie, Klassifikation, Perlen, Saxe

analiza že opravljena (Losert, Pleterski 2003) in zato bomo nekatere izsledke samo povzeli. Opravili smo tudi nekaj novih analiz Altenerdinga, da bi ga bilo lažje povezati z Lauterhofnom.

Študij originalnega gradiiva je z raziskovalno štipendijo v letu 1991 podprla Ustanova Alexandra von Humboldta. Delo v muzejskih depojih ne bi bilo mogoče brez prijazne pomoči dr. Hermanna Dannheimerja, dr. Brigitte Haas (Državna prazgodovinska zbirka v Münchnu) in Michaela Preischla (Zgodovinski muzej v Regensburgu). Analiza gradiiva je potekala v okviru raziskovalnega programa PO-0508-0618 (Arheološke raziskave), ki ga je financiralo Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije. Vsem najlepša hvala.

Terminologija

Topografska kronologija: izraz uporabljamo za preučevanje ploskovne prostorske razporejenosti določenega pojava v času. Predlagal ga je Patrick Périn (1980, 113), ker je ustrežnejši kot ime *horizontalna stratigrafija*; pri tem beseda "stratum" pomeni plast, ki leži prek nečesa, in se tako nanaša na prostornino. Z njegovim predlogom postane odveč tudi pleonazem *vertikalna stratigrafija* in lahko govorimo preprosto o *stratigrafiji* oz. *plastovitosti*.

Izraz *lastnost*, *podatek* uporabljamo kot sopomenko *informaciji* (o tej glej Pleterski 2002, 246; Losert, Pleterski 2003, 653).

Altenerding

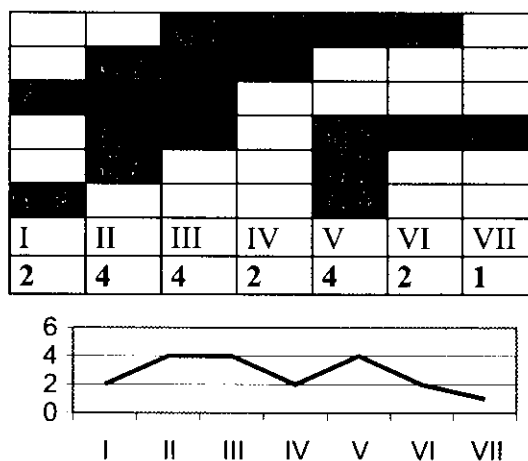
Osnovni vir podatkov za Altenerding nam je bil katalog Walterja Sageja (Sage 1984). Z njegovo pomočjo in tudi po ogledu predmetov v depojih Državne prazgodovinske zbirke v Münchnu smo izdelali digitalno zbirko podatkov (Pleterski 2001); dosegljiva je na medmrežju. Na osnovi te smo izdelali analize, ki jih predstavljamo v nadaljevanju.

Jagode

Jagode so tisti predmeti v Altnerdingu, pri katerih je struktura Sagejevega kataloga najbolj vplivala na našo poznejšo klasifikacijo. V njegovem katalogu so namreč izhodišče skupki skladnih jagod in ne posamezne jagode. Ker tak način obravnave jagod prihrani ogromno časa pri vnosu podatkov, hkrati pa še vedno omogoča analize, ki prinašajo dobre izsledke, smo ga prevzeli. Ker smo podatke sprva vnašali v računalnik samo kot navadno besedilo, smo si s tem zelo omejili možnost za poznejše številčne analize, npr. preučevanje števila istovrstnih jagod v posameznih grobovih. Da bi take analize izvedli, bi morali dopolniti zbirko klasificiranih podatkov, za to pa ni bilo na voljo dovolj časa. Zadovoljili smo se zgolj s tovrstno analizo oranžnih jagod, ki se je hitro pokazala kot najobetavnejša. Pri nekaterih vrstah jagod je namreč očitno, da so bile v določenem času bolj množično v uporabi kot sicer. Zato je tudi število skladnih jagod v sestoji lahko časovni pokazatelj.

Metoda Če nas zanima časovna izpovednost jagod, je mogoče vse jagode v grobu obravnavati kot en sestoj, čeprav je v nekaterih grobovih lahko več funkcionalnih sestojev: jagode kot ogrlica, zapestnica, priveski pasu, vsebina torbice. Kot sta pokazala Danica Staššiková-Štukovská in Alfonz Plško, so se posamične jagode pojavljale tudi pred začetkom množične uporabe (Straššiková-Štukovská, Plško 1997, 272). Po drugi plati pa so bile lahko posamične jagode tudi zelo dolgo v uporabi. Zato je pri kronološki analizi bolje, da upoštevamo samo tiste skupke, v katerih sta najmanj po dve skladni jagodi v istem grobu. Ugotovljeni časovni razponi zatorej predstavljajo glavni čas polaganja jagod v grob. Posamične so se lahko pojavljale tudi prej in še mnogo pozneje. Če imamo v grobu samo po eno jagodo, ki ga časovno določa, se moramo zavedati, da obstaja tudi možnost širše časovne opredelitve, bodisi zgodnejše bodisi poznejše.

V Altnerdingu je 333 grobov z jagodami. Od teh je bilo mogoče vsaj na pol stoletja natančno časovno opredeliti 236 grobov s 3016 skupki jagod. Z njihovo pomočjo so narejeni v nadaljevanju predstavljeni diagrami (slike 2–5). Pri tem smo uporabili *metodo potencialnega števila grobov* (PleTERSki 2002, 217 sl.; Losert, PleTERSki 2003,

Slika 1: Ponazoritev izračunavanja potencialnega števila grobov.

635 sl.) v desetletnih časovnih odsekih. Tu jo kratko predstavljamo.

Predstavljen je teoretični primer (slika 1); v desetletjih od I do VII je devet grobov: G1–G9. Vsak grob ima določen časovni razpon od najzgodnejšega možnega do najpoznejšega možnega nastanka. Grobovi 6, 7, 8 in 9 so datirani natančno v eno desetletje, grob 4 v dve, grobovi 2, 3 in 5 v tri in grob 1 v štiri desetletja. Potencialno število grobov posameznega desetletja je seštevek grobov, ki s svojo datacijo segajo v to desetletje. V desetletju I sta taka dva grobova, v desetletju II štirje, v desetletju III štirje, v desetletju IV dva, v desetletju V štirje, v desetletju VI dva in v desetletju VII samo en grob. Vsakemu potencialnemu grobu v posameznem časovnem odseku pripadajo tudi njegovi skupki jagod. To so zato seveda *potencialni skupki jagod*.

Predstavljeni način računanja potencialnih števil ima to slabost, da lahko ustvari navidezne informacije. Če obravnavamo grob, ki je datiran v zadnjo tretjino 5. stoletja, drugega iz prve polovice 6. stoletja, tretjega iz druge polovice 6. stoletja in četrtega iz 7. stoletja, njihovo datacijo zapišemo v obliki: 470–500, 500–550, 550–600, 600–700. Vsi štirje imajo torej obdobja, ko se navidezno stikajo, pri 500, 550 in 600. Na teh mestih bo krivulja grafikona potencialnega števila grobov tvorila vrhove, kajti povsod tam bomo določili po dva potencialna groba, v drugih desetletjih pa bo samo po en grob. Ti vrhovi torej ne pomenijo, da je tedaj nastalo več grobov,

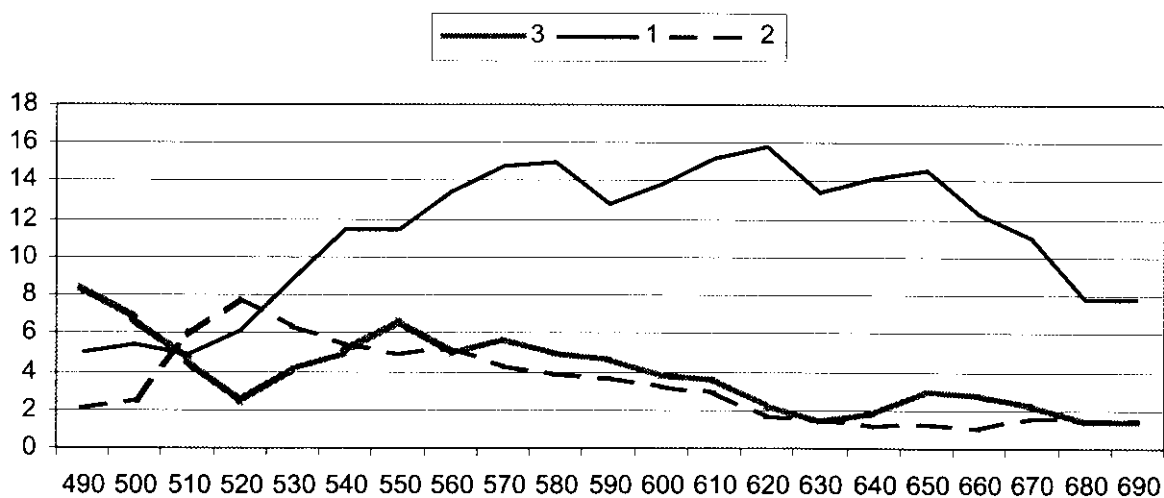
ampak so samo posledica načina izračunavanja potencialnega števila grobov. Če je bilo mogoče en grob uvrstiti v prvo polovico, drugega pa v drugo polovico istega stoletja, skorajda ni verjetno, da sta v resnici nastala hkrati. Zato si lahko pomagamo s popravljenim načinom računanja potencialnega števila (Pleterski 2002, 220 sl.; Losert, Pleterski 2003, 637 sl.). Vse datacijske razpore z vrednostjo 0 raztegnemo na sosednji letnici: npr. 500 na 490–510. Vse datacije z razponom pol stoletja skraćimo: npr. 500–550 na 510–540. Podobno naredimo z datacijami, ki obsegajo tretjino ali četrtino stoletja. Povedano velja seveda tudi za pripadajoče potencialne skupke jagod. Določili smo jih 8297. Z njimi smo izračunali predstavljene grafikone.

Zanimale so nas relativne spremembe sestojev jagod v grobovih v času. Da bi jih ugotovili, smo spremljali delež opazovane lastnosti v posameznih desetletjih. Podatkovna zbirka nam je omogočala opazovanje dveh vrst podatkov: potencialnega števila skupkov jagod v posameznih desetletjih in potencialnega števila grobov z jagodami v posameznih desetletjih (v nadaljevanju bomo zaradi poenostavitve uporabljali samo krajša izraza – število grobov in število skupkov). Število grobov ali skupkov desetletja je 100 %. Povprečno število skupkov na desetletje je 360, grobov 29,7. Ker imata desetletji 470 in 480 samo po 6 grobov in 17 skupkov, smo ju zaradi manjše zanesljivosti iz grafikonov izpustili. Števila skup-

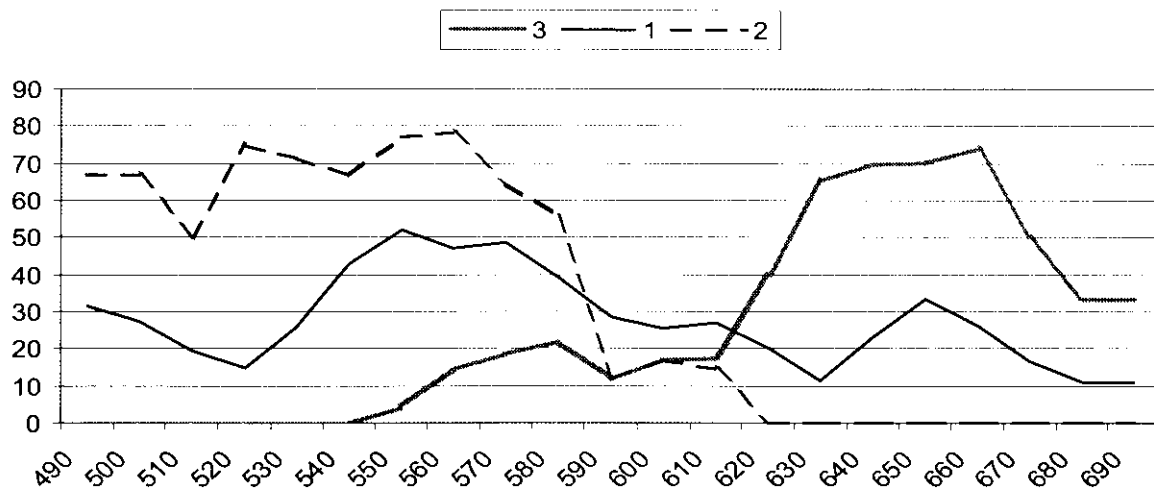
kov kažejo pestrost sestojev, število grobov z neko vrsto jagod pa večjo ali manjšo navzočnost v sestojih.

Rezultati Krivulja 1 prvega grafikona (slika 2) prikazuje povprečno število skupkov jagod v posameznem grobu z jagodami. Sestoji so bili sprva razmeroma enolični, po okoli leta 520 pa so postajali vedno bolj raznoliki. Okrog leta 650 se je začel nasproten proces. Sestoji so postajali ponovno vedno bolj enolični. Krivulja 2 prikazuje delež jantarnih skupkov v celoti skupkov posameznega desetletja. Sprva je majhen, nato do okoli leta 520 hitro raste do 8 %. Ker je raznolikost sestojev še majhna, pomeni, da jim je dajal jantar pomemben videz. Delež jantarja se nato zlagoma manjša in okoli leta 610 skorajda izgubi pomen. Če bi lahko spremljali tudi gibanje povprečnega števila jantarnih jagod v posameznem skupku, bi bile navedene spremembe še očitnejše. Krivulja 3 kaže gibanje deleža skupkov večkratnih jagod. Sprva je njihova navzočnost prav nasprotna navzočnosti jantarja. Imajo velik delež v najstarejših sestojih, a se ta nato hitro manjša in doseže dno okoli leta 520. Sledi vzpon do okoli leta 550, nato se začne počasno opuščanje, po okoli leta 610 sledi večji padec, okoli leta 640 pa ponovno manjši vzpon in od okoli leta 650 ponovno upadanje.

V osnovi skladen potek kaže krivulja deleža grobov z večkratnimi jagodami (slika 3: 1). Možno pojasnilo, od

Slika 2: Alternering. 1 – povprečno število skupkov jagod v grobu, 2 – odstotek skupkov jantarnih jagod, 3 – odstotek skupkov večkratnih jagod.

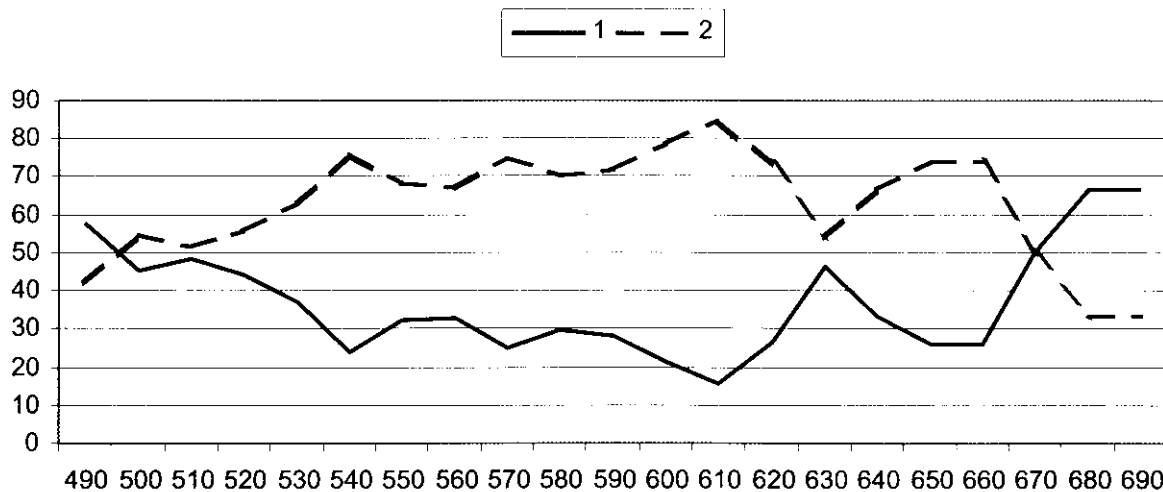

Slika 3: Altenerding. 1 – odstotek grobov z večkratnimi jagodami, 2 – odstotek grobov z večkratnimi jagodami s stekleno prevleko od vseh grobov z večkratnimi jagodami v posameznem obdobju, 3 – odstotek grobov z oranžnimi jagodami.

kod drugi vrh sredi 7. stoletja, nam dajo tiste večkratne jagode, ki imajo stekleno prevleko (slika 3: 2). Vidimo, da do okoli leta 560 sestavljajo veliko večino skupkov z večkratnimi jagodami, nato pa se zelo hitro zmanjšuje njihovo pojavljanje v grobovih; po letu okoli 610 jih ni več. Če so bile to jagode, ki so prišle v kraj s trgovanjem na večjih razdaljah, bi ponovna pogostejša raba večkratnih jagod v 7. stoletju morda pomenila zagon proizvodnje v ne tako oddaljeni okolici. To bi lahko kazala krivulja deleža grobov z oranžnimi jagodami (slika 3: 3), ki so še posebej značilne za bajuvarski prostor (prim. Katzmeier 1997, Abb. 2). Pojavile so se pribl. od leta 550

dalje, uporaba pa se je začela zelo povečevati pribl. po letu 610. Od okoli leta 630 do okoli leta 660 jih je imela večina grobov z jagodami, nato pa se je pogostost nekoliko zmanjšala. Analiza števila primerkov v posameznem skupku pa je pokazala, da jih je bilo od okoli leta 640 dalje v vsakem skupku najmanj devet (Pleterski 2002, 249).

Raznolikost sestojev je bila v dobršni meri odvisna od barvne pestrosti. To ponazarjata krivulji deleža grobov z večbarvnimi jagodami oz. deleža grobov, ki so imeli samo skupke enobarvnih jagod (slika 4). Sprva so prevladovali sestoji skupkov enobarvnih jagod, od okrog

Slika 4: Altenerding. 1 – odstotek grobov, ki imajo samo skupke enobarvnih jagod, 2 – odstotek grobov s skupki večbarvnih jagod.

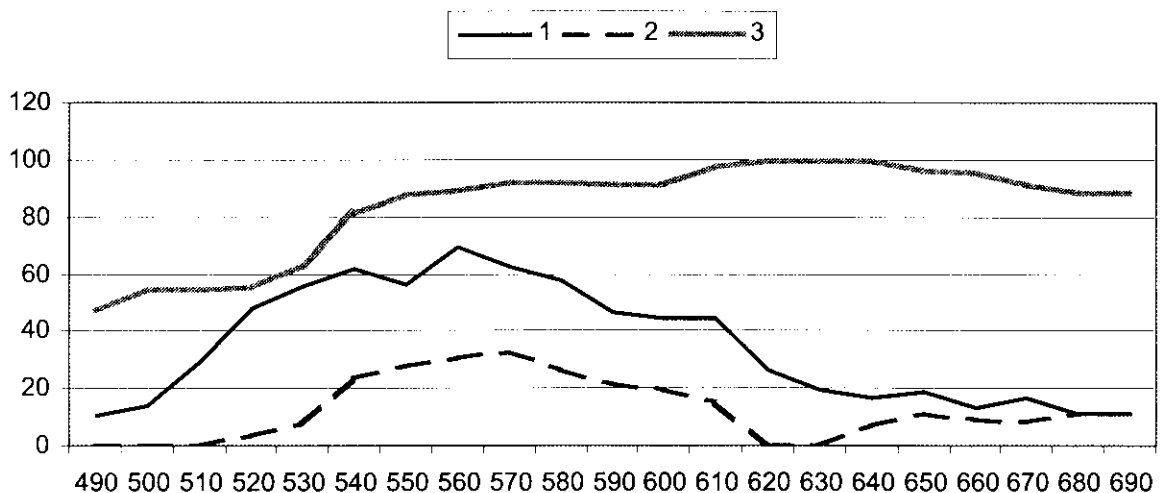
leta 510 in pozneje pa so bile večbarvne jagode že v večini grobov. Ponoven odločilen prelom se je zgodil okrog leta 660; potem se je začel delež večbarvnih jagod hitro zmanjševati in kmalu so prevladovali sestoji enobarvnih skupkov.

Krivulja deleža grobov z jantarnimi jagodami (slika 5: 1) se v svojem začetnem delu ne ujema s krivuljo deleža skupkov jantarnih jagod (slika 2: 2). To si lahko razložimo s tem, da je uvajanje večbarvnih jagod (slika 4: 2) povečevalo število skupkov v posameznih sestojih (slika 2: 1) in se je tako delež jantarnih skupkov sorazmerno zmanjšal, čeprav se uporaba jantarja dolgo ni zmanjšala. Šele po letih okoli 610 so začeli hitro opuščati prilaganje jantarja v grobove.

Podoben je potek krivulje deleža grobov z jagodami, ki imajo raznobarven okras (slika 5: 2). V določeni meri gre za jagode *millefiori* in *reticella*. Večbarvne jagode so se začele pojavljati okoli leta 520, okoli leta 610 so za nekaj časa celo povsem izginile, po letu 640 pa so se spet pojavile, vendar samo še posamično. Podobne prelomnice kaže tudi krivulja deleža grobov z rdečimi jagodami (slika 5: 3), čeprav je njen potek sicer drugačen. Ker pri klasifikaciji lastnosti nismo ločili rdeče osnovne barve jagod od rdečega okrasa na drugačni osnovni barvi in ker nismo ločili jagod različnega izvora, je delež grobov z rdečo barvo ves čas zelo visok. Kljub temu sta vidna hitro povečanje od okoli leta 520 dalje in dodatna rast okoli

leta 610; takrat so imeli že vsi grobovi z jagodami tudi take, ki so bile rdečerjave barve. V drugi polovici 7. stoletja se je njihov delež zmanjševal.

Razprava Poteki krivulj se večkrat spreminjajo v skupnih časovnih točkah. Prva je obdobje okoli 510–520. Keže, da začnejo sestoji postajati bolj raznoliki, uveljavljajo se mnogobarvne jagode in jantar. Grobišče kaže v tem času še številne druge strukturne spremembe, ki bi jih bilo mogoče pojasniti s frankovsko osvojitvijo in priključitvijo njihovi državi (Pleterski 2002, 228; Losert, Pleterski 2003, 644). Približno po letu 610 izgubljajo pomen jagode, ki so najverjetneje prišle iz zelo oddaljenih proizvodnih centrov: jantarne z Baltika ter *millefiori* in *reticella* iz Sredozemlja in z Bližnjega vzhoda. K tem smemo morda šteti tudi večkratne jagode s stekleno prevleko prek kovinske folije. Vse te jagode Johan Callmer opredeljuje kot orientalske. Njihovo izginotje iz obtoka v Evropi na začetku 7. stoletja povezuje s posledicami bizantinsko-perzijskih vojn v letih 611–619, ki so opustošile bizantinsko ozemlje do Konstantinopla (Callmer 1996, 54 sl.). Ta razlaga lahko pojasni, zakaj se je število orientalskih jagod v Altnerdingu zmanjšalo, vendar ne pojasnjuje, zakaj se je hkrati podobno zgodilo tudi z jantarnimi jagodami, ki so prihajale z Baltika, območja, ki ga Perzijci niso mogli ogrožati. Hkrati pa se je skokovito povečala uporaba oranžnih jagod, ki so bile povsem ver-

Slika 5: Altnerding. 1 – odstotek grobov z jantarnimi jagodami, 2 – odstotek grobov z *millefiori* in *reticella* jagodami, 3 – odstotek grobov z rdečerjavimi ali rdeče okrašenimi jagodami.

jetno izdelane v delavnicah Bajuvarije. Podobno je tudi z rdečerjavimi jagodami, ki so postale sestavina vsake ogrlice. Tako hitro spremembo tržnih razmer si težko predstavljamo brez široko organizirane politične akcije v Bajuvariji. Po obdobju okoli 650–660 so postajali sestoji jagod spet skromnejši; prevladali so enobarvni skupki, jagode iz daljnih krajev so bile izjema. Morda je šlo sploh samo še za kose družinske dediščine.

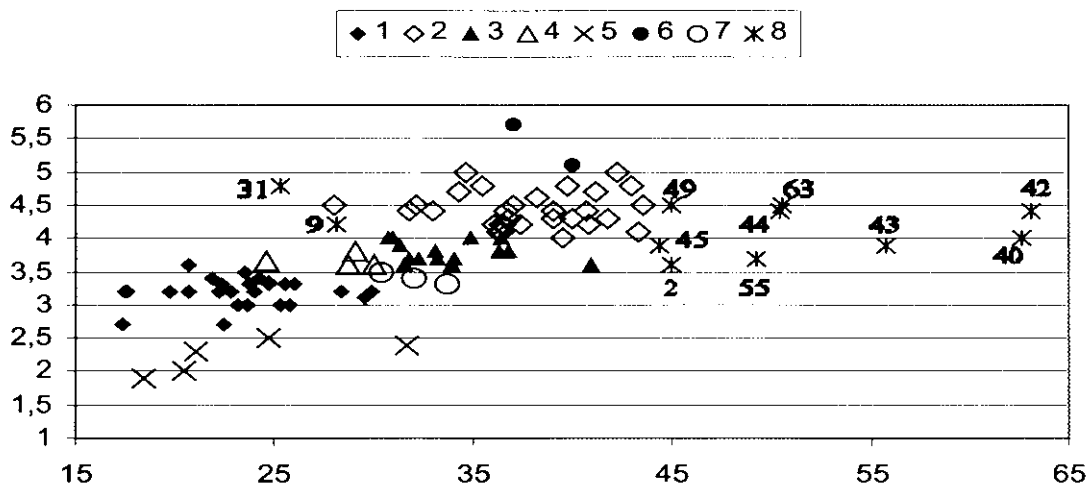
Saksi

Zaradi počasnega razvoja oblik saksi niso primerni za ožje časovno opredeljevanje (glej dalje) grobov, ki so jim pripadali. Določena izjema je uvedba dolgih saksov konec 7. stoletja, saj so hitro nadomestili starejše izvedbe. Ker se je pri časovni razčlenitvi Lauterhofna nanje pomembno oprl že Dannheimer (1968, 19 sl., tabla 22: 1, 25: 1), jih je smiselno podrobneje obravnavati. Sage je v Altenerdingu opisal 102 saksa. To je dobrih 6 % vseh, ki jih je v svojo študijo o saksih južne Nemčije zajel Jo Wernard (1998, tu so tudi navedbe pomembnejše starejše literature).

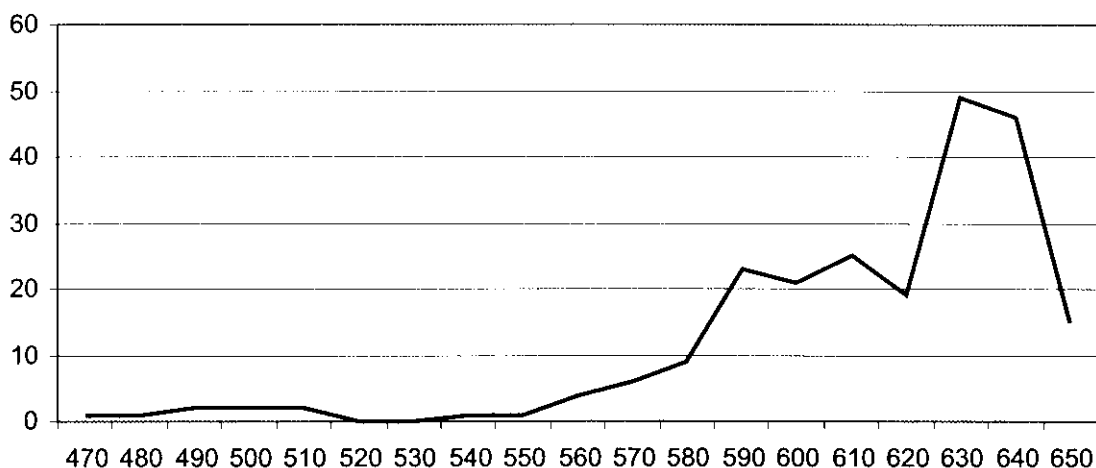
Metoda Sakse je mogoče klasificirati na različne načine; v praksi prevladujejo merski kriteriji. Prvo večjo tovrstno analizo je naredil Wolfgang Hübener. Bil je prepričan, da

je dolžina rezila ves čas enakomerno rasla; izračunal je, da naj bi bil letni prirastek 2,13 mm, začetek razvoja pa sredi 6. stoletja (Hübener 1989, 76). Ker se tako izračunane datacije saksov niso ujemale z dotedanjimi datacijami spremnega gradiva, je predlagal svoje, drugačno datiranje, in sicer na podlagi kronologije saksov (Hübener 1989, 83). Razumljivo je, da je njegova kronologija doživela argumentirano zavrnitev (Wernard 1998, 748, 771 sl.). Dannheimer je klasifikacijo lauterhofenskih saksov izvedel na podlagi razmerja med dolžino trna držaja in dolžino rezila (Dannheimer 1968, 19 sl.), Wernardu pa sta bili glavno merilo širina in dolžina rezila, dolžina trna držaja pa se mu ni zdela tako pomembna, ker se je pri enako oblikovanem rezilu lahko precej spreminjala. Ker je trn samo kovinski del držaja, za katerega se nam večinoma organska snov ni ohranila, je edini funkcionalni del, ki je bolj ali manj še tak kot v času uporabe, rezilo. Zato je Wernardova odločitev upravičena in jo prevzemamo. Wernard je na podlagi povsem arbitrarno določenih meja sakse razdelil na različne skupine, ki so v veliki meri sočasne, opazne pa so tudi nekatere spremembe v času (Wernard 1998, 770 sl., Abb. 3).

Za mersko analizo rezil je v Altenerdingu primernih 86 boljše ohranjenih saksov. Kar 83 jih je v časovno ožje opredeljivih grobovih. Najprej smo sakse klasificirali po Wernardovih kriterijih (slika 6). Nato smo s pomočjo

Slika 6: Altenerding. Y os = širina rezila v cm, X os = dolžina rezila v cm. Skupine saksov: 1 – kratki, 2 – lahki široki, 3 – lahki, 4 – masivni kratki, 5 – noži oz. saksi, 6 – težki široki, 7 – ozki kratki, 8 – Lauterhofen. Številke ob znakih pomenijo številko groba.

Slika 7: Altenerding. Potencialno število grobov s saksii.

potencialnih grobov (glej zgoraj) s saksii (slika 7) opazovali spremembe razmerij posameznih merskih tipov skozi čas (slike 8–10). 100 % pomeni število vseh potencialnih grobov s saksii posameznega časovnega odseka. Na koncu smo dodali še sakse iz Lauterhofna.

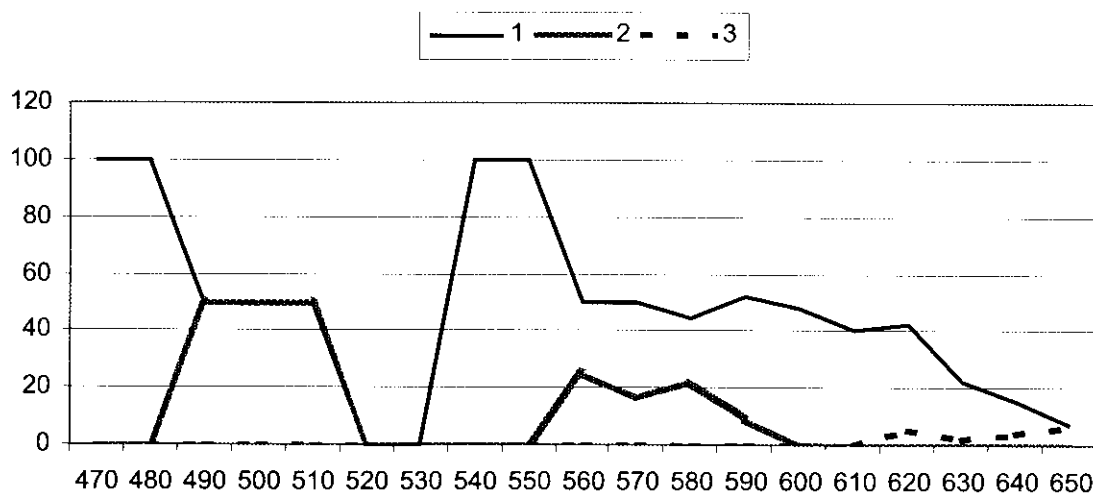
Rezultati Grafikon (slika 6) opozarja na skupino z zelo ozkimi rezili (slika 6: 5), ki bi bili lahko tako noži kot tudi že saksii. Wernard je posebej sicer ni opredelil, vendar nanjo opozarja ter ji pripisuje tudi primerka iz gr. 825 in 1153 v Altenerdingu (Wernard 1998, 774, op. 120), ki ju mi nismo upoštevali. Prvega je Sage opredelil kot nož, drugi pa ima odlomljen dobršen del rezila. Glede na siceršnje mere Wernardovih skupin se razlikuje samo saks iz groba 622 (nastal je v času od okoli leta 630 do okoli leta 640); po širini (3,6 cm) spada med lahke sakse, po dožini (41 cm) pa jih presega. Označili smo ga kot lahki saks (slika 6: 3). Značilno je tudi, da v Altenerdingu ni dolgih saksov, kot težka široka pa je bilo mogoče določiti samo dva (slika 6: 6). Že Hübener pa je opazil, da je v Altenerdingu izjemno malo saksov z dolgimi trni držaja (Hübener 1989, 82, Abb. 5).

Lauterhofenski saksii (slika 6: 8) bi po Wernardovih merilih pripadali različnim skupinam. Dva sta lahka široka (slika 6: 9, 31). Saks iz gr. 31 je z rezilom dožine 25,3 cm pravzaprav že tik pod spodnjo mejo (26 cm) glavnine skupine. Saks iz gr. 29 ima rezilo samo deloma ohr-

njeno, zato ga nismo mogli vnesti v grafikon, po širini rezila 3,9 cm pa spada bodisi v skupino masivnih saksov bodisi lahkih. H glavnini dolgih saksov spadajo tisti iz grobov 40, 42, 43, 44 in 63, za milimeter je od nje ožji saks iz groba 55, vendar že ima ustrezno dolžino. Hübener postavlja spodnjo mejo dolžine rezila dolgih saksov pri 50 cm (Hübener 1989, 78), Wernard pri 48 cm (Wernard 1998, Abb. 3). V prostor med Wernardove lahke sakse, lahke široke in dolge sakse spadajo saksii iz grobov 2, 45 in 49.

Grafikon potencialnega števila grobov v času (slika 7) v Altenerdingu kaže, da je število saksov do okoli leta 560 tako majhno, da analiza v tem začetnem obdobju ne more dati zanesljive podobe. Izrazit vrh pri obdobju okoli let 630–640 je najverjetneje posledica številnih nasilnih smrti zaradi bojev, v katerih so sodelovali altenerdinški moški (več o tem Pleterski 2002, 230; Losert, Pleterski 2003, 645). Ker so kmalu potem na grobišču prenehali pokopavati tisti del moških, ki se je izkazoval z oborožitvijo (Pleterski 2002, 230; Losert, Pleterski 2003, 645 sl.), so saksii izginili iz grobov.

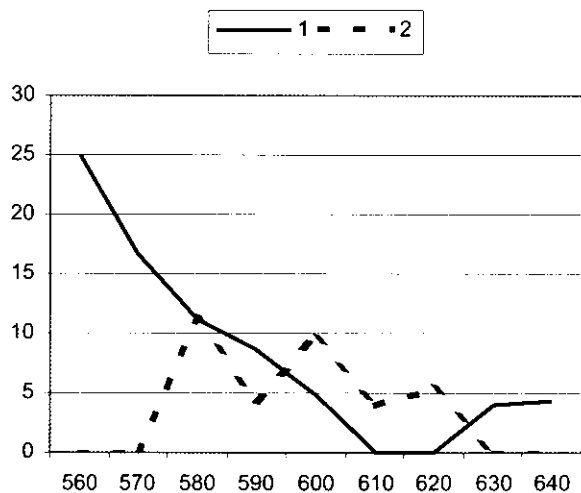
Majhni ozki saksii oziroma noži (slika 8: 2) so se pojavili neenakomerno; to je najverjetneje posledica problematičnosti klasificiranja. Kratki saksii (slika 8: 1) so bili v uporabi ves čas, le da njihova pogostost od okoli leta 620 hitro upade. Težki široki saksii (slika 8: 3) so bili od približno leta 620 nepomembni.

Slika 8: Altenerding. Odstotek potencialnih grobov z: 1 – kratkimi saksii, 2 – noži oz. saksii, 3 – težkimi širokimi saksii.

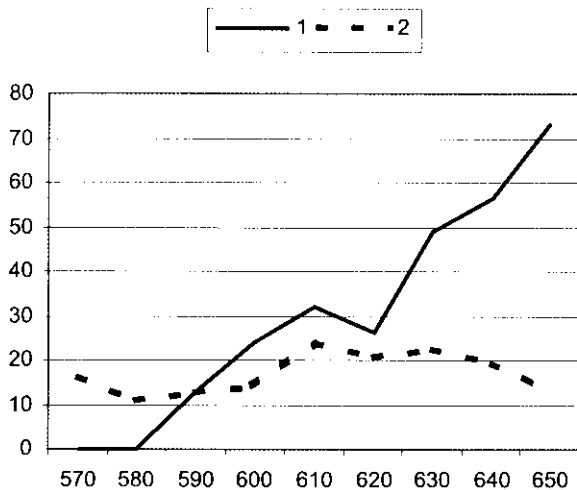
Ozki kratki saksii (slika 9: 2) so bili razmeroma nepomembni v zadnji četrtini 6. stoletja in prvi četrtini 7. stoletja. Nekoliko prej so se pojavili in nekoliko pozneje izginili masivni kratki saksii (slika 9: 1). Njihova krivulja kaže, da so jih uporabljali vse manj.

V zadnji tretjini 6. stoletja in prvi polovici 7. stoletja so bili enakomerno v uporabi lahki široki saksii (slika 10: 2). Lahki saksii (slika 10: 1) so se pojavili približno po letu 580; nato je uporaba hitro naraščala, tako da so okoli leta 650 predstavljali že tri četrtine vseh.

Slika 9: Altenerding. Odstotek potencialnih grobov z: 1 – masivnimi kratkimi saksii, 2 – ozkimi kratkimi saksii.

Razprava Čeprav smo skupine določili arbitrarno, se razvojne težnje dobro kažejo. Uporaba kratkih saksov (slika 8: 1) in masivnih kratkih saksov (slika 9: 1) se zmanjšuje, izrazito pa narašča delež lahkih saksov (slika 10: 1), ki so daljši. Čeprav je že Hübener določil skupino vmesnih primerkov med navadnimi saksii in dolgimi saksii (Hübener 1989, 76 sl.), pušča Wernard vprašanje nastanka dolgih saksov odprto. Oblikoval je namreč prehodno obdobje 660/670 do okoli 680; vanj je časovno določil samo 10 saksov, ki so večinoma težki in široki. Ko so se nato po njegovi kronologiji okoli leta 680 pojavili dolgi saksii, ki jih je razvojno težko izvajati iz težkih širokih saksov, se mu je kot osnovno postavilo vprašanje, ali gre pri dolgih saksii za nov pojav ali razvojno stopnjo težkih širokih saksov (Wernard 1998, 778 sl.). Naši grafikonu ponujajo naslednjo možno razlago. Dolgi saksii so se razvili iz lahkih in lahkih širokih saksov; to kaže tako potek grafikonov (slika 10) kot tudi obstoj vmesnih oblik (slika 6: 2, 45, 49 in že omenjeni saks iz groba 622 v Altenerdingu). Težki široki saksii so bili samo stranska, neuspešna smer razvoja. Izredno kratko prehodno obdobje, ki ga je Wernard določil na 15–20 let, in omejena možnost tako natančnega datiranja gradiva, sta mu lahko dali povsem naključen izbor. Možno pa bi bilo, da so se težki široki saksii pojavljali samo v bolje opremljenih grobovih, ki jih je lažje datirati in imamo tako opraviti predvsem z določeno socialno skupino. Zelo verjetno je sakse datiral samo s spremnim gradivom v grobovih, ne

Slika 10: Altenerding. Odstotek potencialnih grobov z:
1 – lahki saks, 2 – lahki široki saks.

pa tudi s strukturami celotnih grobišč; to bi mu delo seveda izjemno upočasnilo, a marsikdaj prineslo nekoliko drugačne datacije. Tako v prehodno obdobje ni mogel zajeti gradiva iz Lauterhofna (glej dalje).

Lauterhofen

Grobišče iz pozne merovinške dobe na ledini Geißäcker v Lauterhofnu (deželni okraj Neumarkt in Oberpfalz) je bilo raziskano v obdobju 1953–1960. Dokumentiranih je bilo 91 grobov s številkami od 1 do 86. Grobišče je bilo izkopano bolj ali manj v celoti, samo na severozahodu obstaja možnost, da se je arheologom kak grob tudi "izmaknil" (Dannheimer 1968, 38). Avtor objave po opravljeni analizi predmetov, grobov in najdišča v prostorskem in historičnem kontekstu kot čas pokopavanja predlaga obdobje od leta 670 do leta 750, v slikovni predstavitvi pa najstarejše grobove postavlja v drugo polovico 7. stoletja; najmlajši grobovi s pridatki naj bi nastali še v prvi tretjini 8. stoletja. Zgornja časovna meja grobišča je določena historično. Grobišče naj bi opustili, ko so začeli pokopavati ob na novo zgrajeni cerkvi sv. Martina v Lauterhofnu. Ta bi lahko nastala v sklopu novega kraljevega dvorca sredi 8. stoletja (Dannheimer 1968, 41, 56, 61, tabla 25: 1). Podatke za našo analizo smo vzeli iz Dannheimerjeve objave in jih dopolnili z ogledom najdb v depoju Zgodovinskega muzeja v Regensburgu. Osnovne antropološke podatke o spolu in starosti

pokopanih je Dannheimer dobil od Kurta Gerhardta, nato pa jih je monografsko predstavil nekaj let pozneje (Gerhardt 1975).

Jagode

V Lauterhofnu so bile jagode najdene v 14 grobovih. V obravnavo smo jih lahko vključili 509 v 149 skupkih. Kar 100 skupkov ima samo po eno jagodo. Drugi jih imajo bodisi 2–7 bodisi 13 in več. V primerjavi z Altenerdingom smo določili sorazmerno več skupkov, ker smo uporabili natančnejša merila za njihovo določitev – upoštevali smo več lastnosti. Struktura sestojev je taka, kot smo jo ugotovili za obdobje po letu 660 v Altenerdingu (slika 2–5). Večkratnih jagod s stekleno prevleko prek kovinske folije ni, jantarne ter jagode *millefiori* in večkratne jagode so samo še izjeme; večinoma so posamične. Kar 8 (57 %) grobov ima samo enobarvne jagode, v drugih grobovih je od vsake vrste samo po ena. Dobra polovica (264) jagod je oranžnih. Takih ni samo v treh grobovih (20, 53, 58), ki pa imajo od vseh najmanj jagod: od ena do devet. Njihov delež je tako še nekoliko večji, kot bi ga pričakovali po vzoru Altenerdinga. Nasprotno pa je rdečerrjavih jagod nekoliko manj: 9 grobov (64 %) od 14.

Dannheimer je skušal lauterhofenske sestoj jagod s pomočjo kombinacijske tabele razporediti v tri skupine (Dannheimer 1968, 25 sl. in tabela 1), nato pa jih je uporabljal, kot da bi imele določeno časovno izpovednost. Prva in najstarejša so trije grobovi (10, 20 in 24) z barvno in oblikovno enoličnimi sestoji. Za njegovo drugo skupino jagod so značilni bolj raznoliki sestoji, v katerih so tudi jagode iz ametistov, ni pa njihovih "posnetkov" iz prozornega stekla, ki so značilni za tretjo skupino. V končni interpretaciji je prve tri grobove sicer kartiral kot isto skupino (Dannheimer 1968, tabla 24: 1), vendar jih je nato razvrstil v dve različni obdobji: grob 10 v mlajše, 20 in 24 v starejše (Dannheimer 1968, tabla 25: 1). Pri dataciji groba 10 se mu je očitno zdelo, da za mlajšo datacijo govorita okras košarice uhana in polkrožna oblika pasne spona (Dannheimer 1968, 33). Spona je tako slabo ohranjena, da njene prvotne oblike ni mogoče zanesljivo razbrati, enako oblikovani uhani pa so bili najdeni tudi v Altenerdingu (gr. 1215 iz okoli 650 do okoli 660), kar kaže, da so se pojavljali tudi bolj zgodaj. Na koncu je časovno združil drugo in tretjo skupino (Dannheimer

1968, tabla 25: 1). Ob tem je zapisal, da topografska kronologija olajšuje časovno uvrstitev ženskih grobov (Dannheimer 1968, 40). Vendar je to svojo predpostavko zanikal tako z drugačno časovno opredelitvijo groba 10 kot tudi z združitvijo druge in tretje skupine, ki sicer zavzemata različen prostor (Dannheimer 1968, tabla 24: 1). Ker je analiza sestojev jagod v Altenerdingu pokazala, da je njihova raznolikost predvsem socialno pogojena, prve skupine lauterhofenskih jagod potemtakem ni mogoče kronološko interpretirati.

Čeprav se zdi, da jagode niso opora za podrobnejšo časovno členitev grobov v Lauterhofnu, rešitev problema obstaja. V bistvu jo je nakazal že Dannheimer sam, ko je opozoril na razlike med drugo in tretjo skupino. Mandljaste jagode iz modrega stekla so se v Altenerdingu pojavljale hkrati z jagodami iz ametista in zato tudi v Lauterhofnu časovna razlika med njimi ni nujna. Tako tudi groba 53 z eno samo tovrstno modro jagodo ne moremo časovno podrobneje opredeliti. Vendar je pomembno Dannheimerjevo opozorilo na jagode iz skoraj brezbarvnega prozornega stekla. Gre za novost, ki je v Altenerdingu ni bilo opaziti, najverjetneje zato, ker se je pojavila šele po opustitvi tamkajšnjega grobišča. Dannheimer jih postavlja v najmlajšo skupino grobov s pridatki v Lauterhofnu (Dannheimer 1968, tabela 1, tabla 24: 1, 25: 1), ki je zanesljivo mlajša od altenerdinških grobov. Pojav takih jagod zato lahko datiramo najprej v čas od okoli leta 690 dalje. Tako lahko kot pozne potrdimo grobove 36, 51, 59 in 80. Nasprotno je bilo mogoče opaziti, da so v teh grobovih rdečerjave jagode zastopane samo posamič, z izjemo v grobu 59, ki pa ima tako ali tako najbolj raznolik sestoj jagod in je v njem jagod tudi absolutno največ – 97. Po 5 ali več rdečerjavih jagod je v sestojih grobov 10, 41 in 66, ki nimajo prozornih jagod mlade izdelave. Zato je zelo verjetno, da so ti sestoji starejši; v njih so jagode iz ametistov, ni pa rumenih jagod. Tako se zdi, da se je konec 7. stoletja ali okoli leta 700 spet zelo spremenila ponudba jagod na trgu. Zaradi jagod iz ametista tudi grob 61 verjetneje pripada starejšim. Grobovi 20, 58, 79 in 46 nimajo niti starejših niti mlajših jagod. Podobno je z grobom 24, ki pa ima ostanek spona – trn s krožno razširitvijo – in uhan s košarico tipa Allach / Untermenzing, ki govorita za starejšo datacijo (Dannheimer 1968, 32, 33, 40). Grob 20 ima naglavni obroček z ravno odrezanima koncema in

vdeto stekleno jagodo. Takih v Altenerdingu ni, kar kaže na mlajši čas.

Saksi

Kot smo videli, se je prav v času razvoja lauterhofenskega grobišča zgodila sprememba in so se pojavili dolgi saksi. Dannheimer, ki se je oprl na razmerje med trnom držaja in dolžino rezila, je določil starejšo skupino grobov s saksi – 9, 29 in 31, vsi drugi so po njegovem mnenju mlajši (Dannheimer 1968, 19 sl.). Če prevzamemo Wernardovo klasifikacijo, lahko obdobju treh naštetih dodamo še sakse prehodnih mer iz grobov 2, 45 in 49 (slika 6: 8). Ob tem postane očitno tudi, da so vsi zaklepni noži in velike spona brez pasnih jezičkov navzoči samo v grobovih z mlajšimi saksi (gr. 40, 42, 43, 44, 55 in 63), to pa v mlajši čas postavlja še grobove 8, 11, 57, 67, 73, 76, 78 in 85. Ker v tej mlajši skupini ni več mnogodelnih pasnih sestojev, se nam zdi, da so grobovi z dolgimi saksi verjetnejši po okoli leta 680. Tudi datacije dolgih saksov na Nizozemskem kažejo, da sodi začetek njihove najstarejše skupine v čas okoli leta 690 (Westphal 1996–1997, Abb. 3).

Plastovitost

Metoda Pri časovnem opredeljevanju so nam v pomoč tudi stratigrafski odnosi. Izjemno število 1135 grobov s stratigrafskimi odnosi v Altenerdingu je omogočilo izračunati najmanjši čas, ki mine, preden tak odnos nastane. Možnost, da bi se to zgodilo prej kot po 25 letih, je zanemarljivo majhna, nato pa se hitro poveča proti 35 letom (PleTERSki 2002, sl. 30; Losert, PleTERSki 2003, Abb. 158). Ker smo se odločili za zaokrožanje na desetletja, smo predpostavili, da je med dvema grobovoma v stratigrafskem odnosu najmanjša časovna razlika treh desetletij. To pomeni, da grobova v stratigrafskem odnosu najverjetneje pripadata tudi dvema različnima rodovoma. Pozneje smo ugotovili, da se ta časovna razlika kaže tudi v starem prepričanju, da po 30 letih postane mrtvec živemu človeku neškodljiv. O tem nam poroča zapis zagovora s konca 15. ali začetka 16. stoletja – *Die chunnen mir hewt als wenig geschaden als der man, der vor xxx Jaren ist pegrabenn* –, ki je bil v uporabi tudi v tedanji Ljubljani (Javor-Briški 1998, 9; Nabergoj 2001, 61).

Mlajši zagovori omenjajo časovno mejo 32 let (Grafe-nauer 1943, 231; Makarovič 1995, 373). Arheološko ugo-tovljena časovna razlika ima zato zelo verjetno vzrok v kulturi.

Omenjena tri desetletja smo prišteli ali odšteli najstarej-šemu in najmlajšemu možnemu času nastanka grobov, ki smo jih datirali s predmeti ter upoštevali tudi splošni začetek in konec pokopavanja na grobišču. V paru grobov, ki sta si v stratigrafskem odnosu, najmlajši čas nastanka mlajšega groba določa najmlajši čas nastanka starejšega in narobe, najstarejši čas nastanka starejšega groba določa najstarejši čas nastanka mlajšega groba. Dannheimer je za splošni začetek in konec pokopavanja na grobišču predlagal letnici 670 in 750 (Dannheimer 1968, 41). V sklepni kronološki tabeli je najstarejše grobove postavil v drugo polovico 7. stoletja (Dannheimer 1968, tabla 25: 1), to pa pomeni, da je dopustil zgodnejši začetek pokopavanja. Za to bi govoril tudi grob 29 s kratkimi jermenskimi jezički mnogodelne-ga pasnega sestoja. Kot splošni začetek pokopavanja v Lauterhofnu smo tako sprejeli čas okoli 650/660, kot konec pa okoli 750.

Rezultat (slika 11) 27 grobov v 15 stratigrafskih zapored-jih kaže pokopavanje v najmanj treh zaporednih rodovih. Razen groba 7a, ki je mlajši od dveh grobov brez pri-datkov, so sicer vsi drugi grobovi s pridatki starejši od grobov brez pridatkov, to pa zelo jasno kaže, da so naj-mlajši grobovi bolj ali manj brez pridatkov.

Razprava Že Dannheimer je ugotovil, da grobovi brez pridatkov predstavljajo končno obdobje pokopavanja. Časovno je razdelil grobišče na tri faze: prvo s starejši-mi predmeti in 5 pokopi, drugo z mlajšimi predmeti in najmanj 36 pokopi ter tretjo brez pridatkov s približno 30 pokopi. Prvi dve naj bi predstavljali dva rodova po 30 let, tretja z manj grobovi kot druga pa tretji rod, ki so ga prenehali pokopavati prej kot po 30 letih, ker so začeli uporabljati pokopališče pri Sv. Martinu. To v končnem izračunu pomeni 80 let pokopavanja v obdobju od leta 670 do leta 750 (prim. Dannheimer 1968, 41, 61 in tabla 25: 1).

Naša opažanja to podobo nekoliko spreminjajo. V začetno obdobje smo lahko postavili 12 grobov, to pa

07b	<	07a	
07c	<	07a	
11	<	06b	< 06a
11	<	06a	
20	<	18	
24	<	23	
29	<	25	
37	<	35	
52b	<	52a	
73	<	68	
76	<	69	
85	<	84b	< 84a
85	<	84a	
41	<	27	
42	<	38	

Slika 11: Lauterhofen. Stratigrafska zaporedja grobov po stop-nji zanesljivosti: prvih 13 je zanesljivih, sledita še dve verjetni (prim. Dannheimer 1968, 16 in tabla 26). Znak < pomeni "starejši od". Krepko zapisane številke pomenijo grobove s pri-datki.

pomembno spremeni številčno razmerje med starejšimi in mlajšimi grobovi, ki ga je določil Dannheimer. Namesto eksplozije se orisuje podoba mnogo zmerne-jšega razvoja prebivalstva. Groba brez pridatkov (7b in 7c), ki sta starejša od groba 7a s pridatki, kažeta, da so grobovi obeh vrst obstajali tudi hkrati. Čeprav je res, da noben grob s pridatki – stratigrafsko gledano – ni zanesljivo datiran v čas po letu 720, redki predmeti v grobovih mlajšega pokopališča ob cerkvi sv. Martina v Lauterhofnu (Dannheimer 1968, 55 sl.) vendarle dokazujejo, da so arheološko opazne predmete dajali v grobove tudi še pozneje.

Grobova 11 in 85, ki smo ju lahko opredelili v čas po letu 690, stojita na začetku stratigrafskega zaporedja treh grobov. Če upoštevamo še obstoj najstarejših grobov iz časa od okoli 650/660 do okoli 680, postane očitno, da so na obravnavanem grobišču pokopavali pripadnike naj-manj štirih rodov. In če drži, da so prenehali pokopavati okoli leta 750, grobova 11 in 85 ne moreta biti kasnejša od okoli 690, to pa začetek pokopavanja prav tako postavlja v čas okoli leta 660. Hkrati to pomeni, da nobenega groba ne moremo zanesljivo datirati v čas po letu 750. Grobova 6b in 84b sta lahko nastala okoli leta 720, 6a in 84a pa okoli leta 750.

V celoti moramo tako računati z nekoliko daljšim obdobjem pokopavanja, več rodovi in zmernejšo rastjo prebivalstva.

LITERATURA

- CALLMER, J. 1996, Oriental Beads in Europe, A.D. 600–800. – *Rome and the North. Studies in Mediterranean Archaeology and Literature* 135, 53 sl.
- DANNHEIMER, H. 1968, *Lauterhofen im frühen Mittelalter. Reihengräberfeld – Martinskirche – Königshof. – Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte* 22, Verlag Michael Lassleben, Kallmünz in Oberpfalz.
- GERHARDT, K. 1975, *Lauterhofen. Zur Anthropologie des Reihengräberfeldes in der Flur "Geissäcker" und des Friedhofes bei St. Martin.* – Prähistorische Staatssammlung, München.
- GRAFENAUER, I. 1943, "Duhovna bramba" in "Kolomonov žegen" (nove najdbe in izsledki). – *Razprave I, Filozofsko-filološko-historični razred AZU*, 203 sl.
- HÜBENER, W. 1989, Die Langsaxe der späten Merowingerzeit. – *Acta Praehistorica Archaeologica* 21, 75 sl.
- JAVOR-BRIŠKI, M. 1998, Geistesgeschichtliche und literarhistorische Aspekte eines spätmittelalterlichen Privatgebüchses der National- und Universitätsbibliothek von Ljubljana. – *Acta Neophilologica* 31, 3 sl.
- KATZAMEYER, T. 1997, Verbreitungsbilder ausgewählter Perlentypen des Frühmittelalters in Süd- und Westdeutschland. – V: U. VON FREEDEN, A. WIECZOREK (ur.), *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. – Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 1, 149 sl.
- LOSERT, H. in A. PLETESKI 2003, *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und Ethnogenese der Bajuwaren.* – Scripvaz-Verlag – Založba ZRC, Berlin – Bamberg – Ljubljana.
- MAKAROVIČ, G. 1995, Tobijev žegen. – *Etnolog* 5 (LVI), 371 sl.
- NABERGOJ, T. 2001, *Oboroženi stan srednjeveške družbe na Slovenskem na osnovi materialnih virov. Primer: meči.* Magistrsko delo. – Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- PÉRIN, P. 1980, *La datation des tombes mérovingiennes.* – Genève.
- PLETERSKI, A. 2001, *Zbirka podatkov "AltenerdingDB".* – Ljubljana. <http://www.zrc-sazu.si/iza/AE/Zbirka.htm>
- PLETERSKI, A. 2002, *Grobišče kot nosilec arheoloških informacij – primer Altenerding.* – Ljubljana. <http://www.zrc-sazu.si/iza/AE/Besedilo.html>
- SAGE, W. 1984, *Das Reihengräberfeld von Altenerding in Oberbayern I. – Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Serie A*, 14, Gebr. Mann Verlag, Berlin.
- STAŠŠIKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. in A. PLŠKO 1997, Typologische und technologische Aspekte der Perlen aus dem frühmittelalterlichen Gräberfeld in Borovce. – V: U. VON FREEDEN, A. WIECZOREK (ur.), *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. – Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 1, 259 sl.
- SZAMEIT, E. 2000, Zum archäologischen Bild der frühen Slawen in Österreich. Mit Fragen zur ethnischen Bestimmung karolingerzeitlicher Gräberfelder im Ostalpenraum. – V: R. BRATOŽ (ur.), *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze I. = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese I. – Situla* 39, *Razprave I. razreda SAZU* 18, 507 sl.
- WERNARD, J. 1998, "Hic scramasaxi loquuntur". Typologisch-chronologische Studie zum einschneidigen Schwert der Merowingerzeit in Süddeutschland. – *Germania* 76, 747 sl.
- WESTPHAL, H. 1996–1997, Untersuchungen an Langsaxen aus niederländischen Sammlungen. – *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 42, 407 sl.